

NACIONALNA ISTORIJA U UDŽBENICIMA ISTORIJE ZA OSNOVNU ŠKOLU

Radovan Perović

I wished to give a small contribution, and to objectively analyse the approach of pupils and teachers to learning the national history in elementary schools under the history lessons as well as the current education reforms, and to publish it in one place, particularly bearing in mind the importance of the studying of national history.

U vaspitnom procesu, istorija ima primaran značaj u formiranju nacionalnog identiteta i razvoja ličnosti. Čitanje istorijskih tekstova praćeno je intenzivnim emocijama koje utiču na formiranje segmenta patriotizma, osjećanja časti, lojalnosti i nacionalne svijesti. Osim toga, istorija, i kao nauka i kao nastavni predmet, takođe, doprinosi i razbijanju određenih predrasuda prema pojedinim narodima, rasama i vjerskim grupama, što je preduslov za konstituisanje društava zasnovanih na demokratskim principima.¹

Učenici razvijaju obojene emocije u procesu oživljavanja davno umrlih generacija na čijim se zaslugama i zabludama, dobrim i lošim djelima, idejama i praktičnim uputima, generacije pokušavaju podučiti iskustvu života i trajanja.

¹ Predmetni plan (istorija) za osnovnu školu, Zavod za školstvo, Podgorica, 2005, str. 53.

Kakva je bila prošlost, uopšte ne zavisi od budućih generacija. Ali, kakva će biti predstava o toj prošlosti, odnosno, istorijska svijest, zavisi od svake generacije pojedinačno i njene slobode i potrebe da promišlja smisao svog bitisanja u transferzali istorijskog hoda.² Svaka generacija razumije prošlost na svoj način. Ne samo zbog toga što se generacije mijenjaju kao biološka zakonitost, već i zato što svaka generacija postavlja druga pitanja pred istorijom. Ta pitanja su uvijek dio njene sadašnjosti.³

Nacionalna istorijska svijest kod učenika formira se pod različitim okolnostima i na osnovu brojnih uticaja, tako da u metodici nastave nijesu prepoznati problemi vezani za formiranje istorijske i paralelne istorijske svijeti. Zato, koliko god da mi imamo sliku o svijesti učenika, iz vida se ne smije izgubiti da je ona višeslojna, i da pored racionalnih elemenata sadrži i dosta naslaga mitologije, tradicije i ideologije. Predstave o prošlosti često se prepliću sa aktuelnim političkim problemima i vrlo rado koriste u političke svrhe, i zbog toga bi u procesu nastave trebalo voditi računa o tim pojavnostima i svoditi ih na najmanju moguću mjeru, tako da nastava istorije ostane u tokovima naučno-nastavnih sadržaja.

Pri tome nedovoljno poznavanje nacionalne istorije daje mogućnost manipulacije i zloupotrebe predstava o prošlosti svoje države i naroda koji u njoj žive. Posljedice takve pojave kod nas u ne tako dalekoj prošlosti bile su tragično očigledne uz bogati spektar nacionalnog romantizma i isključivosti.⁴

Jedan od osnovnih ciljeva nastave istorije je formiranje istorijskog mišljenja kod učenika, mišljenja zasnovanog na

² Šerbo Rastoder, *Janusovo lice istorije*, Daily Press – Vijesti, Podgorica, 2000, str. 10.

³ Isto, str. 22.

⁴ Zdravko Deletić, *Ogledi iz metodike nastave istorije*, Učiteljski fakultet, Užice, 2005, str. 33–34.

valjanom poznavanju prošlosti. Nastava istorije teži ka tome da istorijska svijest pojedinca i društva bude što potpunija i objektivnija.

Nastavnik u svom izlaganju mora ukazati na životni značaj date činjenice iz nacionalne istorije, za ljude određene epohe. Moralni i emocionalni efekat ovako iznesene činjenice mnogo je veći od opštih postavki i apstraktnih zaključaka. Rijetko kada učenik hladno reaguje na iznijete istorijske činjenice iz nacionalne istorije (osim ako se radi o trivijalnom podatku) jer su istorijske činjenice i istorijski lik emocionalno i moralno obojeni, zbog čega imaju vaspitnu vrijednost.⁵

Brojne i odavno prisutne historiografske razlike u mišljenjima i shvatanjima oko značajnih pitanja iz nacionalne istorije Crne Gore uticale su na različito tretiranje tih sadržaja. I u udžbenicima istorije namijenjenim učenicima osnovne škole, to se ogleda kroz zastupljenost, kvantitet i kvalitet činjenica historiografije o nacionalnim pitanjima koja uveliko zavise od moći i uticaja elita koje su, nerijetko, svodile istoričare na „sluge“ aktuelnih režima, dajući im često zvučno obilježje „nacionalnih radnika“. Time se njihov učinak u stručnom i naučnom smislu, čak i kada je bio u punom skladu sa „zanatom istoričara“, koristi u političke i propagandne svrhe i ciljeve. A sve u duhu one opake Orvelove misli: „Ko vlada sadašnjošću – vlada i prošlašću, a ko kontroliše prošlost stvara uslove da kontroliše i budućnost“.⁶

Uz poznavanje, učenik razvija svijest o pripadnosti vlastitoj zajednici, usljed čega se pojačava i njegov patriotizam. Istorija „uskače“ u pravo vrijeme što se razvoja ovih karakteristika tiče, jer uzrast od 11–12 godina je posljednja faza u razvoju etničkog

⁵ Milutin Perović, *Metodika nastave istorije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1995, str. 22.

⁶ Đorđije Borozan, „Istoriografija i propaganda“, *Istorijski zapisi*, Podgorica, 2006, str. 317–318.

identiteta u kojoj se pojmovi nacije i domovine sistematizuju, sa ovladavanjem i integrisanjem pojmova djela i cjeline i opšteg i posebnog. Učenik saznaje mjesto i ulogu svoje države u savremenim okvirima, mada nacionalna istorija to mjesto i ulogu skoro uvijek precjenjuje.

Upoznavanjem prošlosti svoje države i društva i otkrivajući karakteristike različitih socijalnih uloga (šta se u njima radi, kako se ponašaju njihovi nosioci, šta se od njih očekuje) učenici mogu da razvijaju one načine ponašanja koji odgovaraju njihovim ličnostima.⁷

Definisanje nacionalne istorije

U modernom i u osnovi političkom smislu, pojam *nacije* jeste, istorijski, veoma mlad. Primarno značenje pojma „nacija“, onog koji se najčešće može sresti u literaturi, je političko značenje. Izjednačavalo je „narod“ i državu, poput američke i francuske revolucije, sličnu kao u izrazima „nacija – država“, „Ujedinjene nacije“. Nacionalna istorija je trebalo da dokaže da je uvijek bila na pravoj strani, da nikada nije vodila osvajačke, već isključivo oslobodilačke ratove, da je uvijek bila istorijski pobjednik i da nije činila ništa nažao svojim susjedima. Kao glavni junak nacionalne istorije istaknut je narod kao kolektivno biće koje je, izloženo udarima istorije kao sudbine, fatalistički i deterministički određeno.⁸

Sve manji istorijski značaj nacionalizma prikriva se danas ne samo vidljivom rasprostranjenošću etničko-jezičkih vrenja, već takođe i antičkom iluzijom koja proizilazi iz činjenice da su sve

⁷ Ana Pešikan Avramović, *Treba li djeci istorija*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 1996, str. 24.

⁸ Dubravka Stojanović, „U ogledalu ‘drugih‘“ u: Vojin Dimitrijević (urednik) *Novosti iz prošlosti, znanje neznanje, upotreba i zloupotreba istorije*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2010, str. 14–15.

države danas službene „nacije“, mada mnoge od njih otvoreno nemaju ništa zajedničko sa onim što „nacija-država“ uobičajeno znači – da imaju zajednički etnicitet, jezik, kulturu, istorijsku prošlost i ostalo.⁹

Nacionalna istorija je, kako sama riječ kazuje, istorija jedne nacije, jednog naroda. Vrlo često se taj pojam izjednačava sa istorijom nacionalne države ili čak sa istorijom države, bila ona jedno ili višenacionalna.

U Jugoslaviji između dva svjetska rata, ono što je smatrano nacionalnom istorijom nikad nije bila čista nacionalna istorija u smislu istorije jednog naroda – nacije ni u bivšoj SFRJ, s obzirom na to da su društva bila etnički i nacionalno pluralistička, izmiješana, već se pod pojmom „nacionalna“ podrazumijevala istorija naroda Jugoslavije.¹⁰

Za razliku od svjetskih istorija ili istorija Evrope, istorije pojedinih naroda i država se pojavljuju mnogo češće i danas gotovo da nema države i naroda koji nema bar jednu napisanu istoriju. *Nacionalna istorija* jednog naroda, nije isto što i istorija države unutar koje živi narod. Istorija naroda prati prostor na kojem živi konkretna nacija, dok istorija države prati granice konkretne istorijske tvorevine, koje po pravilu nijesu istovjetne granicama nacije te države. Istorija Francuske nije isto što i istorija Francuza niti je istorija Njemačke isto što i istorija njemačkog naroda. Istorija Srbije se razlikuje od istorije srpskog naroda, istorija Crne Gore od istorije crnogorskog naroda. Radi se o različitim pojmovima ne samo u sadržajnom već i u metodološkom smislu. U zemljama u kojima nacionalno-integracijski proces nije završen, nacionalna istorija ima onaj značaj koji je imala u XIX vijeku, ona služi za potvrdu

⁹ Erik Hobsbaum, *Nacije i nacionalizmi od 1780*, Filip Fišnjić, Beograd, 1996. str. 191–192.

¹⁰ Grupa autora, *Zbornik radova istorijska nauka i nastava istorije u savremenim uslovima*, CANU, Podgorica, 1995, str. 18.

nacionalne samosvijesti koja bi trebalo da bude podsticajna za realizaciju nacionalnih težnji najrazličitijih oblika. Suština je u postizanju emotivnog naboja solidarnosti unutar kojeg je svijest o pripadnosti nacionalnom kolektivitetu uzdignuta na nivo najveće vrijednosti.¹¹

Nacionalna istorija je najčešće sazdana na skladištu mitova, okrenuta sebi i sopstvenoj samospoznaji, najčešće kroz odnos prema drugom.

Unutar nje društvena struktura ima primarno nacionalni predznak, a njen značaj, unutar nacionalne hijerarhije, se sagledava prvenstveno sa stanovništa doprinosu podsticaja nacionalnom razvoju. Pri tome je svaka nacionalna istorija i dio svjetske istorije, kao zbiru različitih i posebnih nacionalnih istorija.¹²

Činjenica je da je u svim udžbenicima istorije, kako u svijetu tako i kod nas kada je u pitanju naročito nacionalna istorija naglašeno mišljenje o „slavnoj prošlosti“! Odnosno svi narodi na svijetu, manje-više, polaze od toga da im je prošlost „slavna“. Jedni će svoju „slavu“ zasnivati na moći i snazi koje je omogućavala dominaciju nad drugima. Drugi, pak, u tome što su i u vrijeme potčinjenosti „mislili i borili“ se za slobodu. Dakle, „slavna prošlost“ postaje permanentna osnova samopotvrđivanja. Koncept „nacionalne“ istorije ima razloga da privuče posebnu pažnju, jer se u njemu prelama jedna bitna dimenzija pluralizma. Naša sredina je, naime, u etničkom i nacionalnom pogledu izrazito pluralistička i to se neizbježno mora reflektovati u istorijskoj nastavi.¹³

Jedan od osnovnih ciljeva izučavanja nacionalne istorije u školama jeste samopotvrđivanje nacionalnog identiteta, kao

¹¹ Šerbo Rastoder, *Buduća prošlost*, CID i Filozofski fakultet, Podgorica 2011, str. 82.

¹² Isto, str. 83.

¹³ Grupa autora, *Zbornik radova, istorijska nauka i nastava i istorije u savremenim uslovima*, CANU, Podgorica 1995, str. 24.

osnovnog smisla njenog učenja. Ovaj segment poimanja nastave istorije postaje jako problematičan u društvima koja imaju krizu nacionalnog identiteta. Cjelokupan proces učenja nacionalne istorije u školi spada u kontekst od posebnog društvenog, državnog, nacionalnog i ideološkog značenja, što je u krajnjem i usvojilo pojavu unutar koje je predmet istorije često kao moralno-politička pouka širenja azbuke nacional-patriotizma.¹⁴

Nacionalna istorija u udžbenicima za osnovno i srednje obrazovanje, po važećim obrazovnim programima, tretira se kod nas kao istorija države, pa samim tim, i naroda koji živi u njenim granicama što je i logično jer je država višenacionalna pa nacionalna istorija ne može biti istorija samo jednog naroda već države, a u okviru nje i svih naroda koji je konstituišu što se poklapa i sa odrednicom iz Ustava Crne Gore, u kome je navedeno da je Crna Gora država crnogorskog i ostalih državotvornih naroda.¹⁵

Odnos opšte i nacionalne istorije

Iz najopštijih zadataka istorijske nastave mogu se izvesti kriterijumi za izbor gradiva, a posredno i za uspostavljanje optimalnih odnosa među njihovim djelovima, između novijih i starijih perioda ili između „opšte“ i „nacionalne“ istorije. Podjela po prostoru upućuje nastavnike da grupišu sadržaje iz nacionalne istorije i opšte istorije (i ove po državama), ali se to mora raditi hronološki sinhronizovano jer su događaji često

¹⁴ Šerbo Rastoder, *Buduća prošlost*, CID i Filozofski fakultet, Podgorica, 2011, str. 235.

¹⁵ Pogrešna je formulacija koju koriste pojedini profesori prilikom predavanja sadržaja iz istorije Crne Gore i navode termin „naš narod“. Termin „naš narod“ u istorijskom smislu ne može biti jedinstven za sve iz prostog razloga što se takvo „uživljavanje“ može definisati i kao oblik asimilacije većine nad manjinom.

uslovljeni na širem prostoru, naročito su uslovljeni i povezani dugotrajni procesi i istorijske pojave.¹⁶

Kao što je već spomenuto kod nas je i „nacionalna“ istorija bila više nacionalna u tom smislu što je istoriju sopstvene nacije uokvirivala istorija susjeda, na prvom mjestu onih naroda koji su činili jugoslovensku državu. Takav tip rješenja sa varijantama u zavisnosti od uređenja države i odnosa među nacijama primjenjivan je od 1918, a uporište je imao u samom istorijskom toku. Sasvim nezavisno od političkih i nacionalnih odnosa, tok istorijskih zbivanja prisiljavao je da se u vidno polje uzme širi prostor, da bi se pojave mogle sagledati u cjelini i razumjeti. Doseljavanje Slovena se ne može ograničiti na jedno pleme ili grupu plemena ili na dio balkanskog prostora bez štete po razumijevanje istorijskog procesa. U ovom slučaju vidi se povezanost opšte i nacionalne istorije, jer su procesi uzročno i posljedično često povezani. Tako su pojedini događaji iz opšte istorije uticali na pojedine događaje i procese. Događaji iz naše nacionalne istorije imali su, mada rjeđe, uticaj na istorijske procese u okruženju. Takođe, predstave o Osmanskom carstvu i njegovom uređenju ne poklapaju se ni sa jednom „nacionalnom“ istorijom, a neophodna je za razumijevanje svake od njih. Otuda je veoma važno da se programske cjeline koncipiraju tako da ne budu potčinjene perspektivi istorije samo jedne nacije.¹⁷

Svaka promjena državnog okvira, diskursa traganja za nacionalnim, kulturnim i političkim identitetom, nužno dovodi do promjena u nastavnom planu i udžbenicima istorije. Zato su udžbenici istorije nepogrješivi indikator širih društvenih promjena i relativan pokazatelj ideološke profilacije društvenih (političkih elita) koje svoju projekciju identiteta ugrađuju u

¹⁶ Zdravko Delečić, *Ogledi iz metodike nastave istorije*, Učiteljski fakultet, Užice, 2005, str. 67.

¹⁷ Grupa autora, *Istorijska nauka i nastava istorije u savremenim uslovima*, CANU, Podgorica, 1995, str. 246.

obavezno znanje o prošlosti sa vječnom iluzijom da poželjno oblikovana istorijska svijest čini osnovnu pretpostavku na kojoj se gradi društveni poredak.¹⁸

Današnja Crna Gora prošla je, u posljednjih 20 godina, dva talasa „grubljih radova“ na terenu istorije, ali i nekoliko međufaza „finijeg štimovanja“. Prvi talas promjena u predstavama o prošlosti dogodio se krajem osamdesetih godina XX vijeka kada su poslije dolaska Slobodana Miloševića na vlast u Srbiji, a njegovih marioneta u Crnoj Gori januara 1989. godine, prethodne, komunističke ideje zamijenjene nacionalizmom kada je, radi ideološke i psihološke pripreme ratova u bivšoj Jugoslaviji, bilo potrebno izmijeniti istoriju do te mjere da prethodni mit o bratstvu i jedinstvu ustupi mjesto novom mitu o fatalnom i vječnom istorijskom sukobu južnoslovenskih naroda.¹⁹

U takvim situacijama, poseban značaj ima viktimizacija, stvaranje predstave o sebi kao istorijskoj žrtvi kojoj su „ničim izazvani“ susjedi „zabadali nož u leđa, kad nam je najteže“. Kreirana je, za rat veoma propagandno potrebna i upotrebljiva, paranoidna predstava o ugroženosti, koja razvija anksioznost, strah i podstiče na agresivnost. Brojni su preduslovi i ograničenja svakog udžbenika, a udžbenika istorije posebno. Ali, ono što bi udžbenik istorije moglo izdvajati od drugih svakako je njegov značaj za shvatanje i očuvanje nacionalnog identiteta, što mu nesumnjivo pridaje utilitarnu funkciju. Počev od uobičajene formulacije o „slavnoj istoriji“ kao opštem mjestu kolektivnog samopouzdanja, do udžbenika kao stožera nacionalnog postojanja u njima se budi nacionalni ponos i sjećanje, podstiče nacionalna integracija i kolektivna socio-

¹⁸ Dubravka Stojanović, „U ogledalu ‘drugih’“ u: Vojin Dimitrijević (urednik) *Novosti iz prošlosti, znanje neznanje, upotreba i zloupotreba istorije*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2010, str. 21.

¹⁹ Isto.

kulturna osnova i oblikuje svijest o sebi. Pri tome se dovoljno ne uočava opasnost da društvo u previranju nema stabilan sistem vrijednosti koji bi mogao biti ojačan naučnim primjenama iz istorije. Otuda dilema kako uskladiti odnos opšte i nacionalne istorije, sa koliko časova i u kojim razredima će se ona izučavati itd.²⁰ Nije, međutim, rijedak slučaj da se čitava istorija svijeta, ili bar neki njeni aspekti, posmatraju kroz prizmu prošlosti svog naroda i svoje države, što je dobar put za sticanje iskrivljene predstave o svjetskim, istorijskim procesima i pojavama, a posebno o mjestu, ulozi i značaju svoje nacije u njima. Kod manjih naroda, koji nijesu često bili u njihovim središtima, koji su rjeđe ili u manjoj mjeri, uticali na opšte pravce istorijskog razvoja, takvo posmatranje istorije čovječanstva stvara još veće nesrazmjere između stvarne i umišljene slike prošlosti uveliko deformisane nacionalnom ideologijom. Samo po sebi se razumije da skretanje pažnje na mogućnost ovakvih deformacija uopšte ne dovodi u pitanje potrebu i obavezu svakog naroda da sa najvećom pažnjom i podrobnošću razotkriva, tumači i upozna je svoju vlastitu nacionalnu istoriju, ma koliko ona, s visine neke globalne slike svijeta, izgledala marginalna.

Zanemarivanje nacionalne istorije i propuštanje mogućnosti da se ta istorijska komponenta društvene svijesti uz pomoć obrazloženja, izdavačke djelatnosti, sredstava javnog informisanja i drugih oblika organizovane stručne djelatnosti formira na što je moguće naučnijim osnovama, predstavlja široko otvaranje vrata istorijskim mitovima i drugim nekritičnim spoznajama prošlosti, koje onda ostavljaju trajne i duboke tragove u toj svijesti kod niza generacija. Zalažemo se, dakle, za što svestranije i produbljenije proučavanje nacionalne istorije i za što efikasnije širenje znanja o njoj. Pri tom, međutim, još upornije podvlačimo neophodnost obogaćivanja

²⁰ Šerbo Rastoder, *Janusovo lice istorije*, Daily Press - Vijesti, Podgorica, 2000, str. 35.

istorijske svijesti iskustvima i saznanjima o prošlosti drugih naroda, zemalja i civilizacije. Bez te široke, svjetske komponente istorijske spoznaje istorijska svijest jednog naroda ostaje jednostrana, lišena neophodne relativizacije, te stoga podložna mnogim nacionalnim deformacijama i ideologizacijama.²¹

Najčešća od tih deformacija je preuveličavanje, uljepšavanje svoje nacionalne prošlosti. Istorija vlastitog naroda se predstavlja kao značajnija, veličanstvenija i svjetlija nego što je stvarno bila, a svojoj naciji se pripisuju svojstva i prednosti pa i prava, u odnosu na druge narode, koje ona uistinu nema. Toj zavodljivoj zabludi podlegli su i najveći umovi a malo ko joj je potpuno odolio. Ne treba se varati da su joj podlijegali samo nacionalisti i šovinisti. Susrijeće se i kod demokratski opredjeljenih ljudi i osvjedočenih humanista.

Druga moguća deformacija je prividno minimiziranje svoje prošlosti i nacionalno samosažaljevanje. Ona je praćena stalnim isticanjem istorijske tragike i ugroženosti svoga naroda, njegove nesrećne sudbine, njegove istorijske nevinosti i plemenitosti. „Svi oko nas su posve crni, samo smo mi posve bijeli“. Iza takvih formulacija se krije nekad brižljivo, a nekad sasvim slabo kamufliran zahtjev za ovom ili onom privilegijom, ovom ili onom povoljnijom pozicijom, za ovim ili onim istorijskim popustom. A istorija popust ne daje; svaki narod svoju egzistenciju i svoju afirmaciju mora uvijek iznova da zaslužuje, da potvrđuje i da plaća određenim naporom i žrtvom. Da bi se to saznalo i razumjelo svakoj generaciji je potrebna široka, internacionalistički otvorena, a nikako nacionalno zatvorena i ograničena istorijska i društvena svijest. Put do nje vodi, pored ostalog, i kroz poznavanje opštih svjetsko-istorijskih tokova i

²¹ Čedomir Popov, „Uloga nacionalne i opšte istorije“, *Zbornik radova – historiografija marksizmi i obrazovanja*, Izdavački centar Komunist, Beograd 1986, str. 40.

njihovo konfrontiranje saznanjima istorijskom razvoju sopstvenog naroda.

Bilo bi opasno neodgovorno tretirati nacionalnu istoriju u udžbenicima kao i istoriju državne tvorevine koja ima „istorijske“ i „moguće“ neprijatelje gdje se princip homogenizma i samopotvrđivanja projektuje kroz percepciju drugog kao permanentnog neprijatelja.²² Valja reći da se na Zapadu jači akcenat daje nacionalnoj nego opštoj istoriji. To znači da se opšta istorija izučava u manjem obimu.²³

Razuman odnos između „opšte“ i „nacionalne“ istorije pretpostavlja takav sadržaj unutar kojeg se nacionalna istorija neće utopiti kao periferni segment istorijskog znanja, već je preduslov boljeg znanja tog okvira poznavanje opšteg konteksta istorijskog toka. Mali narodi imaju potrebu da poznaju opšti kontekst daleko više od velikih naroda, koji često u tom smislu ne idu dalje od granica svojih velikih imperija.²⁴

Analiza tematskih jedinica iz nacionalne istorije u udžbenicima za osnovnu školu

Nacionalna istorija u udžbenicima za osnovu školu, u suštini, predstavlja skup istorijskih činjenica sabranih po nekom redu i smještenih u udžbenike koji predstavljaju „plafon“ znanja za učenike. Da li će učenici dovoljno poznavati nacionalnu istoriju

²² Isto str. 41.

²³ U nas se odnos opšte i nacionalne istorije mijenja poslednjih godina u korist nacionalne. Postavlja se pitanje: da li je do te promjene došlo iz stručnih i naučnih ili iz političkih razloga. Pretpostavljam da su se autori novijih udžbenika vodili stručnim razlozima jer su sadržaji iz istorije Crne Gore posebno kulturni i socio ekonomski bili zapostavljeni o čemu će u nastavku ovoga rada biti riječi.

²⁴ Šerbo Rastoder, *Buduća prošlost*, CID i Filozofski fakultet, Podgorica, 2011, str. 228.

u velikoj mjeri zavisi i od osposobljenosti predavača, njegove mogućnosti prezentacije, preciznosti izraza i inicijativnosti.

Prema tome, učenik stvarno nema prilike da kritički promisli ili provjeri ono što mu nude osnovni izvori znanja: udžbenik i nastavnik koji prepričava udžbenik i stara se o korektnom zapamćivanju sadržaja. Od učenika se traži da vjeruje, pamti i što vjernije reprodukuje ponuđeni sadržaj.²⁵

Prema nastavnom planu istorije za osnovnu školu iz 1998. godine nastava ovog predmeta počinjala je u V a završavala se u VIII razredu. U V razredu nacionalna istorija nije zastupljena. Nastavnim planom predviđeno je gradivo praistorije i istorije starog vijeka.

Posebno pitanje kod analize udžbenika istorije za VI razred koji je bio u upotrebi 2000. godine je zastupljenost nacionalne istorije Crne Gore. Udžbenik za VI razred obuhvata feudalni period razvitka društva. On se sastojao od 7 tematskih cjelina, koje su bile podijeljene na 35 nastavnih jedinica, koje su bile izložene na ukupno 144 stranice.

Kada je u pitanju zastupljenost nastavnih jedinica iz crnogorske istorije i kvalitet njihovog prezentovanja Duklja (Zeta), odnosno Crna Gora zastupljena je sa 6 (17.14%), istorija Južnih Slovena sa 17 (48.57%) i opšta istorija sa 12 nastavnih jedinica (34.25%). Ovakvom sadržajnom strukturom udžbenika nije se moglo biti zadovoljno, jer je istorijskom razvitku Crne Gore posvećeno veoma malo pažnje. Međutim, zbog ovakve strukture ne možemo kriviti udžbenik nego nastavni program. Istorija srednjovjekovne Zete, odnosno Crne Gore bila je premalo zastupljena pa se sažimanjem opšte istorije otvara prostor da se taj propust ispravi.

Istorijski sadržaji vezani za Crnu Goru bili su urađeni veoma površno, nedosljedno i naučno neubjedljivo, a u pojedinim

²⁵ Zdravko Deletić, *Ogledi iz metodike nastave istorije*, Učiteljski fakultet, Užice, 2005, str. 37–39.

nastavnim jedinicama moglo se osjetiti da se autor prosto „lomi“ između dileme da li da Crnogorce tretira kao naciju ili da negira njihovu nacionalnu posebnost. Naravno, tamo gdje je bio potreban kompromis i navodna neutralnost, kako bi se navodno premostila ispolitizovanost, tamo je „Zeta do XII vijeka“, iako je poznato da takav pojam ne postoji u tom razdoblju.

U nastavnoj jedinici *Doseljavanje Slovena na Balkansko poluostrvo* (str. 18–19) autor nabraja slovenske narode: „Južni Sloveni se dijele na Srbe, Hrvate, Slovence, Makedonce, Crnogorce i Bugare“, a u nastavnoj jedinici *Srpska ranofeudalna država* (str. 30) nabraja sve oblasti koje su naselili Srbi, uključujući i doline rijeka Lima, Pive, Tare, Zete i Morače i zaključuje: „U tim oblastima formirane su ranofeudalne srpske države Raška i Zeta“.

U nastavnoj jedinici *Širenje hrišćanstva i počeci kulturnog stvaralaštva Južnih Slovena* (str. 39-41) autor o književnosti u Zeti govori samo o nadgrobnim spomenicima primorskih gradova iz IX vijeka, a „Ljetopis popa Dukljanina“ (Barski rodoslov) nije ni pomenuo, iako je on veoma značajan istorijski izvor za proučavanje naše srednjovjekovne istorije.

Kada je u pitanju udžbenik za VII razred koji je bio u upotrebi 2000. godine, u njemu je obrađen period od kraja XVIII vijeka do početka Prvog svjetskog rata. Bio je podijeljen na 6 nastavnih tema, odnosno na 33 nastavne jedinice, obima je 162 stranice. Istorija Južnih Slovena je u ovom udžbeniku bila zastupljena sa 13 (39.40%), opšta istorija sa 11 (33.33%) i istorija Crne Gore sa 9 nastavnih jedinica (27.27%), odnosno sa 39 stranica, što čini 24.07% udžbenika.

Udžbenik za VIII razred pokrivao je period od početka Prvog svjetskog rata do stvaranja Savezne Republike Jugoslavije. On se sastojao od 6 nastavnih tema, odnosno 27 nastavnih jedinica. Srpska nacionalna istorija dominirala je u najvećem dijelu ovog udžbenika. O tome govori i činjenica da se polovina svih

fotografija kojima je ilustrovan udžbenik odnosio na srpsku nacionalnu istoriju, dok je na crnogorsku otpadala tek jedna petina. Crnogorska istorija svodila se na ratničku. O tome kako Crnogorci žive u miru, kako stvaraju na ekonomskom i kulturnom polju, nije bilo riječi.

Crnom Gorom se u cjelini ne bavi ni jedna od 27 lekcija udžbeničkih jedinica. Njeno učešće u Prvom svjetskom ratu dato je kumulativno u okviru lekcije *Srbija i Crna Gora u Prvom svjetskom ratu*, pri čemu je zbivanjima u Crnoj Gori posvećena jedna trećina prostora.²⁶

Zavod za udžbenike i nastavna sredstva iz Podgorice počeo je izdavati prve udžbenike istorije za osnovnu školu u XXI vijeku, 2001. godine za peti razred a naredne godine izdati su novi udžbenici za VI, VII i VIII razred osnovne škole.²⁷

Evo kako izgleda zastupljenost nacionalne istorije u udžbenicima koji se sada koriste u osnovnoj školi: udžbenik za VII razred sastavljen je od 5 tema, odnosno 19 nastavnih

²⁶ Analiza nastavnog plana i programa, nastave istorije u osnovnoj školi iz 1998 g. u izdanju Ministarstva prosvjete i nauke R. CG. Kvantitativna i sadržajna analiza tema iz nacionalne istorije u udžbenicima za osnovu školu koji su korišćeni 2000. godine. U nastavi istorije u osnovnoj školi sve do 2001-2002. korišćena su starija izdanja udžbenika štampanih u Beogradu. Blagota Drašković, Ivo Makek, *Istorija za V razred* (22. izdanje); Dragomir Petrić, *Istorija za VI razred* (2. izdanje), u stvari – to je udžbenik koji su ranije napisali Vukašin Radonjić i Dragomir Petrić (koji je doživio 20 izdanja) i koji je prilagođen nastavnom programu istorije iz 1993. godine; Milo Strugar, Milutin Perović *Istorija za VII razred* (11. izdanja). Izuzetak samo predstavlja udžbenik za VIII razred, koji se pojavio iz štampe 1997. godine čiji su autori Dušan Živković i Ljiljana Mladenović.

²⁷ Ovi udžbenici istorije su i sada u upotrebi, s tim što su doživjeli određene izmjene i dopune dok je udžbenik za VII razred odnosno po reformisanom sistemu obrazovanja za VIII izbačen iz upotrebe 2007. kada je izdat novi udžbenik.

jedinica od čega je pet posvećeno nacionalnoj istoriji odnosno 26.31%, obima je 84 stranice a nacionalnoj istoriji je posvećeno 17 stranica što čini 20.23%. Primjetno je da je u ovom udžbeniku znatno veći procenat zastupljenosti nacionalne istorije u odnosu na raniji udžbenik koji je korišćen 2000. i to sa 17.14% na 26.31%.

Udžbenik za VIII razred podijeljen je na 9 nastavnih tema. Sadrži 25 nastavnih jedinica, 11 je posvećeno nacionalnoj istoriji što iznosi 44%. Ima 140 strana, 53 su posvećene nacionalnoj istoriji ili 37.58% udžbenika. Procenat zastupljenosti nacionalne istorije je veći u odnosu na udžbenik korišćen 2000. u kome je nacionalna istorija Crne Gore činila samo 24.07% ukupnog udžbenika.

U ovom udžbeniku posebno su izdvojene nastavne jedinice koje sadrže nacionalnu istoriju Crne Gore, što nije bio slučaj sa starijim programima i udžbenicima gdje su se u pojedinim nastavnim jedinicama nalazili i sadržaji koji pripadaju nacionalnim istorijama susjednih država. U okviru nacionalne istorije obrađeni su kultura i život crnogorskih muslimana pa se iz ovih udžbenika jasno vidi da na prostoru Crne Gore žive Crnogorci i pripadnici drugih naroda sa svojim specifičnim identitetom utkanim u multikulturno biće Crne Gore.

Važeći udžbenik istorije za IX razred osnovne škole ima 5 tematskih cjelina. Sadrži 26 nastavnih jedinica od čega 5 obuhvata nacionalnu istoriju ili 19.69%. Ima ukupno 140 strana od čega je 24 posvećeno nacionalnoj istoriji Crne Gore što čini 17.14% udžbenika. I u ovom udžbeniku nacionalnoj istoriji dato je više prostora nego u udžbeniku koji je korišćen do 2002. godine. Ova razlika proizilazi iz činjenice da su u sadašnjem udžbeniku posebno obrađeni pojedini djelovi nacionalne istorije kojima se ranije iz ideološko političkih razloga nije posvećivalo dovoljno pažnje, kao što su Božićna pobuna i Komitski pokret, djelovanje crnogorske vlade i vojske u emigraciji. Posvećena je

i veća pažnja kulturnoj istoriji Crne Gore, uloži u Drugom svjetskom ratu, naročito četničkom i zelenaškom pokretu i doprinosu Crne Gore pobjedi nad fašizmom. Takođe je posebno obrađen položaj Crne Gore u SFRJ, sa aspekta obnove, društveno-ekonomskih promjena ali i sukoba sa Infombiroom kao i kulturne prilike Albanaca u Crnoj Gori. Sadržaji iz nacionalne istorije u udžbeniku su grupisani problemski na sadržaje iz političke i vojne istorije (ratovi), dok se sadržaji iz ekonomske i kulturne istorije obrađuju kao posebne jedinice, ali se povezuju vremenski i prostorno.²⁸

U sadašnjim udžbenicima istorije za devetogodišnju osnovnu školu svaka nastavna jedinica iz nacionalne istorije počinje sa jednim uvodnim pitanjem, dok su sa strane izvedeni i objašnjeni pojmovi sa kojima se prvi put učenici susrijeću. U sadržaju na kraju svakog pasusa takođe se nalazi po jedno pitanje iz nastavne jedinice. Svaka nastavna jedinica završava se sa par pitanja koja proizilaze iz sadržaja tog dijela nastavne jedinice.

Traži se da učenici na osnovu pročitanoog teksta ili karte sami donesu zaključak o određenoj temi iz nacionalne istorije, što omogućava i doprinosi razvoju kritičkog mišljenja kod učenika, što je jedan od primarnih ciljeva nastave istorije.

Udžbenik za VII razred, kada je u pitanju sadržaj iz nacionalne istorije, obogaćen je sa 18 fotografija, 7 karata i 8 ilustracija. Smatram da je u ovom udžbeniku trebalo više pažnje posvetiti

²⁸ Kvantitativna i sadržajna analiza tema iz nacionalne istorije Crne Gore u udžbenicima odabranim za upotrebu u osnovnoj školi po važećem programu za nastavu istorije. Radovan Popović, Dragan Miranović, *Istorija za sedmi razred devetogodišnje osnovne škole*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Podgorica, 2008. Živko M. Andrijašević, Sait Šabotić, Dragutin Papović, Slobodan Drobnjak, *Istorija za osmi razred devetogodišnje osnovne škole*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Podgorica, 2008. Slavko Burzanović, Jasmina Đorđević, *Istorija za deveti razred devetogodišnje osnovne škole*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Podgorica, 2009.

nacionalnoj kulturi Crne Gore. Na strani 76. ovog udžbenika, Crnojevića štampariji, posvećeno je samo šest rečenica.

U udžbeniku za VIII razred sadržaji iz nacionalne istorije imaju 66 fotografija, 12 karata i 14 ilustracija i crteža.

U udžbeniku za IX razred sadržaji iz nacionalne istorije pokriveni su vizuelno sa 51 fotografijom, 7 karata i 8 ilustracija.

Udžbenici koji su izašli 2001/2002 godine, u izdanju crnogorskog Zavoda za školstvo znatno su bogatiji vizuelnim prezentacijama iz nacionalne istorije, kao i samim sadržajima, u odnosu na udžbenike štampane u Srbiji, odnosno u Beogradu, koji su do pojave crnogorskih izdanja bili prisutni u crnogorskom obrazovnom sistemu.

Program i udžbenici istorije za osnovnu školu kada je u pitanju nacionalna istorija bili su opterećeni nekritičkim sadržajima, glorifikacijama, a nijesu povlačili ni jasnu granicu između istorije i legende, što stvara stereotipe na koje se oslanja nacionalna mržnja, netolerancija i drugi oblici retrogradne svijesti.²⁹

Nacionalna istorija se mora vidjeti ne samo kao vojnopolitička i dinastička povjesnica, već istorija društvenih odnosa, kulturnih i civilizacijskih dostignuća, ideja i pokreta, stalne borbe, što je uostalom i određivalo sudbinu Crne Gore kroz vjekove.³⁰

U tome im u mnogome može pomoći kvalitetan udžbenik ali i nastavnik, zavisno od načina metoda i oblika rada sa učenicima prilikom prezentacije ovih sadržaja, preciznosti izraza, inicijativnosti i upotrebi kompjuterskih prezentacija i audiovizuelnih sredstava rada.³¹

²⁹ Ovakva pojava ostavljala je negativne posljedice na generacije učenika opsjednute kosovskim i svetosavskim mitovima.

³⁰ Predmetni program istorija, u: Dragan Bogojević (urednik), Nastavni plan i program devetogodišnje osnovne škole, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Podgorica, 2005, str. 53.

³¹ Grupa autora, *Zbornik radova istorijska nauka i nastava istorija u savremenim uslovima*, CANU, Podgorica, 1995, str. 330.

Udžbenici istorije za osnovno obrazovanje još uvijek ne posvećuju dovoljno pažnje sadržajima iz nacionalne istorije kulture i položaju pojedinaca u društvu i njegovom svakodnevnom životu. Ono što je posebno značajno naglasiti jeste mogućnost inkorporacije etnografskih sadržaja u nastavi istorije pa i u nastavne jedinice iz nacionalne istorije. Naime, etnografska istraživanja u oblasti seoskog načina privređivanja, običaja, vjerovanja, nošnje itd, daju dragocjene podatke značajne za kulturnu istoriju određenog naroda pa i države u cjelini.

Bitke su bile i prošle, narodna nošnja je ostala i prisutna je i danas, pa ako učenik i ne bude znao neku bitnu nije velika šteta, ali toliko lijepu i živopisnu crnogorsku narodnu nošnju i njene djelove morao bi znati.³²

Zaključak

S obzirom na značaj i izučavanje nacionalne istorije tom segmentu se u kontekstu nastave u osnovnoj školi mora posvetiti puna pažnja, budući da se djeca po prvi put susrijeću sa učenjem sadržaja tako značajnog za njihov dalji i sveobuhvatni društveni razvoj. Ovo je posebno važno s obzirom da znamo kako predstave o nacionalnoj istoriji utiču na stavove prema društvu. Nastavnici moraju prilikom izrade godišnjeg rasporeda ciljeva ostaviti više prostora odnosno časova za obradu, sistematizaciju i utvrđivanje sadržaja iz nacionalne istorije.

Neophodno je ove sadržaje učiniti što interesantnijim učenicima kako bi se kod njih probudile mašta i želja da što više saznaju i nauče. To je moguće postići korišćenjem različitih metoda i oblika rada kao i korišćenjem raznovrsnih pomagala odnosno sredstava za rad: projektor, kompjutera, dvd uređaja, televizora, kako bi se sadržaj nastavnih jedinica približio i audiovizuelno. Nastava se može obogatiti korišćenjem karte, fotografija, izvornih i

³² Sait Šabotić, „Etnološki sadržaji u udžbeniku istorije“, časopis *Matica*, broj 4/5, Podgorica, 2001, str. 167–168.

književnih tekstova vezanih za nastavni sadržaj iz nacionalne historije. Nastavnik mora kod učenika izgraditi svijest o pripadnosti široj društvenoj zajednici od svoje nacije i države.

Nastavnici moraju imati u vidu da ni udžbenik ni nastavnik nijesu jedini ni najzanimljiviji izvor informacija. Učenici u porodici, preko štampe, radija, TV-a i Interneta čitaju razne informacije i tumačenja pojedinih djelova nacionalne historije, koji bez obzira na neobjektivnost i naučnost, djeluju primamljivo i koje učenici donose u školu. Takve informacije ugrađene u društvenu i historijsku svijest učenika imaju uticaja na njihove stavove i ponašanja, a to znači i na rad nastavnika i rezultate nastave.

Nastavnici prilikom predavanja sadržaja iz nacionalne historije moraju biti oprezni i uvažavati i drugačije kritičke stavove učenika.

Nije potrebno da nastavnik kažnjava učenike kada ti stavovi nemaju naučne zasnovanosti jer na oblikovanje historijske svijesti utiče paralelna historija, ali je nastavnik dužan da učenike uputi na činjenice i ukaže na razliku u stavovima zasnovanim na relativnim činjenicama i lajičkim pogledima na određene činjenice, događaje i procese iz nacionalne historije Crne Gore. Ono što se uvijek mora imati u vidu jeste da i najšire zastupljena nacionalna historija i u najboljim udžbenicima i priručnicima može dobiti samo jedan od mogućih izbora činjenica kojim se niko ne smije zadovoljiti, na koji se uvijek mora ukazivati kao na polaznu osnovu, koja se samostalnim radom mora neprestano proširivati. Samo tako se svako znanje može upotpunjavati, produbljivati i učenik sve više osposobljavati za bolje razumijevanje prošlosti i sadašnjosti, u cilju spremnijeg prihvatanja budućnosti.

Poželjno bi bilo da nastavnici, u okviru svojih mogućnosti, 20% godišnjeg plana, posvete saradnji sa lokalnom zajednicom, da te aktivnosti osmisle kroz posjete zavičajnim muzejima i kulturno-historijskim spomenicima u okolini, značajnim za historiju Crne Gore kao i da povremeno organizuju časove na određenim historijskim lokalitetima u bližoj okolini.